

APPONYI ÉS A NEMZETISÉGI KÉRDÉS. 1)

I. *A nemzetiségi kérdés*, vagy amint egyideig nevezni szeretnék: a nemzeti kisebbségek kérdése, a magyar államiság sorsdöntő problémája. A Kárpátok völgyének politikai egysége — amint sokan igyekeztünk kimutatni²⁾ — az itt élő népek közös érdeke, tehát egyetemes európai érdek; azonban nem szabad felednünk, hogy a területi integritás elengedhetetlen feltétele a területen élő népek igényeinek oly mértékű kielégítése hogy az összetartozás érzése valóban előálljon és fennmaradjon és így a magyar állam érzelmileg is e népek közös hazájává válhasson anélkül, hogy az állam egysége megbomlanék és eddigi nemzeti jellege megszűn-
nék.

A nemzetiségi kérdés jelentőségének és a jelzett igazságoknak mind általánosabbá váló felismerése vonja maga után, hogy mind többen mélyednek el a kérdés mélyreható tanulmányozásában, ismertetvén annak múltját és fejlődését, bemutatván e tekintetben nagyobb államférfiaink és politikai íróink felfogását és programját. A nemzet fogalmának elemzése is új lendületet vett és igen figyelemreméltó új eredményeket értelt meg.³⁾ E lapok hasábjain és másutt is, számos tanulmány jelent meg, amelyek különálló vizsgálat tárgyává tették például Széchenyi István grófnak, Eötvös József bárónak. Teleki Pál grófnak nemzetiségi tanait; nem régen tették közzé Szemere Bertalan vonatkozó iratait,⁴⁾ stb. úgy hiszem, mind e tanulmányokat és írásokat a legnagyobb örömmel kell üdvözölnünk, mert hozzájárulnak a kérdés tisztázásához, az egységes közmegegyezés kiérleléséhez és így bizonyára hozzásegítenek a helyes megoldás megtalálásához is.

1) Cikkünknek időszerűséget ad, hogy Apponyi Albert halálának f. é február 7-én volt tízéves fordulója.

2) E sorok írója különösen e lapok hasábjain: Dunavölgye és a magyarországi Kisebbségvédelem III. évf. 3—4. szám 1—11. lapok. 1940,

3) Lásd a fejlődés összefoglalását szerzőtől: Politikai nemzet, népi nemzet. (Az Országos Nemzeti Klub kiadványai 30. sz.)

4) Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról. Cserépfalvi kiadása, Bpest 1941.

E törekvés vezeti e sorok íróját is, amikor fel kívánja idézni *Apponyi Albert* gróf nemzetiségi felfogását.¹⁾ Apponyi Albert ugyanis a kiegyezés korának azon politikusai közé tartozott, akinek felfogása erre az egész korszakra rányomta bélyegét és nemzetiségi politikánk fejlődésére is rendkívül jellemző. Hiszen Bethlen István gróf szerint nincs 1867-től 1914-ig, ezen közel ötven éves korszak alatt azok között, akik közéletünkben szerepet vittek, egyetlen egy politikus sem, aki Apponyinál mélyebb hatást gyakorolt volna arra, hogy a politikai küzdelem homlokterébe milyen kérdések kerüljenek és aki a nemzet érzelmi világára és az abból fakadó törekvésekre döntőbb irányítást gyakorolt volna, mint ő⁶⁾; Gratz Gusztáv is azt mondja, hogy Apponyinak felbecsülhetetlen szerepe volt a magyar politikai gondolkozás útjainak megszabásában; a nemzet érzéseinek volt a vezére.⁷⁾ Az ő felfogása tehát mintegy kulcsát adhatja az egész korszak nemzetiségi politikájának.

Apponyi nemzetiségi felfogásának megbeszélése azonban egyéb okokból is rendkívül indokolt. Apponyi vallás- és közoktatásügyi miniszterségéhez fűződik ugyanis azoknak az iskolatörvényeknek a megalkotása, amelyeket nemzetiségi részről olyan erősen támadtak, sőt magyar részről is sokan hibáztattak.⁸⁾ Majd a világháború után, mint a magyar békedelegáció elnöke Apponyi irányította a kisebbségi kérdésben a magyar jegyzék szövegezését, később pedig a Nemzetek Szövetsége közgyűlésein, de más nemzetközi fórumokon is (így a népszövetségi ligák uniójában) ő képviselte ebben a kérdésben a magyar álláspontot.

II. Apponyi a magyar államot a Kárpátok völgyében mindig természeti szükségességnek és európai érdekeknek fogta fel. Az egyetemi ifjúság zászlószentelési ünnepén mondja 1896 június 2-án: „... a nyugateurópai értelemben vett államnak, a nyugateurópai kultúrának, a nyugateurópai szabadságnak ezen a területén egyetlenegy képzelhető formája van: az egységes magyar nemzeti állam.” Az egységes magyar nemzeti állammal ellentétes áramlatok Apponyi szerint tisztán a keleti szellemtől áthatott és keleti befolyás alatt álló fajok között találnak követőket. E törekvés a keletnek újabb hódító hadjárata a nyugat ellen, vakmerő kísérlet, hogy a nyugati civilizáció számára a mi nemzeti zászlónk alatt elfoglalt területből a kelet részére valamit elhódítsanak; kezdetlege-

⁵⁾ Apponyi közjogi tanairól 1. szerzőtök Apponyi mint közjogász (Szent István Akadémia kiadása 1941) és állambölcseleti felfogásáról ugyan-csak szerzőtök: Apponyi állambölcseleti felfogása (Katolikus Szemle, 1942. május).

⁶⁾ Bethlen István gróf emlékbeszéde Apponyi Albert grófról a Magyar Tudományos Akadémián 1934. május 13-án.

⁷⁾ Gratz Gusztáv: Apponyi Magyar Szemle, 1933. március. 201-210. 11.

⁸⁾ Kerekesházy József: Apponyi, 192. lap.

sebb fokú kultúra harca a nagyobb, magasabb kultúra ellen.⁹⁾ Apponyi tehát már előre látta azt az ellentétet, amely a világháborúban robbant ki.

A világháború alatt, 1915-ben a Budapesti Szemlében megjelent tanulmányában ismét virtuóz megkülönböztetését adja a kelet és nyugat eszmevilágának. Szerinte nemzeti politikánk akkor egészséges, ha együttesen követheti a hármas predestinációt, amelyben világpolitikai elhelyezkedésünk kifejezést nyer: a nyugati irányzat, egység, önállóság. Természetes szövetségésünknek a németet tartja.¹⁰⁾

A magyar állam alkotmányának lényeges alkotórésze a területi integritás. Apponyi már egyik fiatalkori beszédében, 1883-ban mondja, hogy a magyar korona integritása oly szentség, amely vita tárgya nem lehet.¹¹⁾ Mikor 1893-ban a felekezeti tanítók fizetése kérdésében szólal fel a képviselőházban, a következőket mondja: „itt egy darab áll előttünk a magyar nemzet öfenntartási harcából“. A helyzet nehézsége, hogy míg másutt az állam hatalmának minden erősítése a nemzet megerősödését jelenti, nálunk az államhatalom megerősödése oly irányban is képzelhető, hogy nem a nemzetet szolgálja, de a nemzet ellen fordul. A magyar nemzetet két irányból is fenyegetik az elnyelés veszélyei: egyrészt az osztrák öszsbirodalmi eszmével szemben kényszerül önvédelmi harcra, másrészt az itt élő fajok különbözősége teret nyújt a magyar egység ellen irányuló külföldi aknamunkára.¹²⁾

Apponyi a nemzetiségi kérdés nagy fontosságát kezdettől fogva felismerte. Amit 1883-ban a horvátokról mond, az minden nemzetiségre igaz. „A magyar alkotmány helyreállítása egyszersmind a h orv át szabadság feltámadása volt, nemcsak feltámadása, de autonómiájuk megállapítása oly mértékben, amilyenben azt a történelem egyetlen korszakában sern élvezték.“¹³⁾ 1890-ben is azt mondja, hogy az államnak nem magyar anyanyelvű polgárait csak a szabadság intézményével lehet politikai nemzet körében tartani.¹⁴⁾ De külön közjogi csoportnak a nemzetiséget nem ismerte el.¹⁵⁾ Szerinte nem cél az idegenajkuakat faji egyéniségükben megtámadni, de ki kell fejleszteni bennök a nemzeti egészhez tartozás érzetét és el kell terjeszteni köztük a magyar nyelv ismeretét.¹⁶⁾

⁹⁾ Kőösi Henrik: Gróf Apponyi Albert válogatott beszédei. Magyar Könyvtár, 271-272. 11.

¹⁰⁾ A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában.

¹¹⁾ Beszéd, I. kötet. 318. lap.

¹²⁾ Beszéd, I. kötet. 659—704. 11.

¹³⁾ Beszéd, T. kötet 318. lap.

¹⁴⁾ 1890. február 28-iki költségvetési beszéd. Beszéd, 1. kötet.

¹⁵⁾ A nemzeti párt 1892. évi programja: Beszéd, II: kötet,

¹⁶⁾ A nemzeti párt 1904. évi programja. Emlékiratok. II. kötet, 66—68. lapok.

A nemzetiségi kérdéssel azonban bővebben Apponyi ebben az időben sem beszédeiben, sem irataiban még nem foglalkozott.

III. Ha meg akarjuk állapítani *Apponyi iskolatörvényeinek* jelentőségét nemzetiségi szempontból, első sorban ismernünk kell a kérdés törvényi rendezését a múlt század második felében.

Nemzetiségi törvényünknek, „a nemzetiségi egyenjogúságról“ szóló *1868:XLIV. t. c.-nek* Deák Ferenc közreműködésével szövegezt bevezetése mondotta ki tudvalévőleg a nagy elvet, hogy:

„Mínthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is. egyenjogú tagja:

minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá. amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik:

a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni:“

A törvény részletes rendelkezései közül bennünket a következő szakaszok érdekelnek:

„14. §. Az egyházközségek, egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyvek vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nem különben — az országos iskolai törvény korlátai között — iskoláikban az oktatás nyelvét tetszés szerint határozhatják meg.“

„17. §. Az állam s illetőleg a kormány már állított, vagy a szükséghez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása, amennyiben erről törvény nem rendelkezik, a közoktatásügyi miniszter teendőihez tartozik. De a közoktatás sikere, a közművelődés és közjóit szempontjából az államnak is legfőbb célja lévén: köteles ez az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzeti és nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.

18. §. Azon területen létező, vagy felállítandó állami közép és felső tanodákban, amelyeken cgncl több nyelv divatozik, azon nyelvek mindenikének részére nyelv- s irodalmi tanszékek állítandók.

19. §. Az országos egyetemben az előadási nyelv a magyar; azonban az országban divatozó nyelvek és azok irodalmi számára, amennyiben még nem állítottak, tanszékek állíttatnak.“

„26. §. Valamint eddig is jogában állott bármely nemzetiségű egyes honpolgárnak, éppen úgy, mint a községeknek, egyházaknak, egyház-községeknek: úgy ezentúl is jogában áll saját erejökkel, vagy társulás útján alsó, közép és felső tanodákat felállítani. E végből, s a nyelv, művészet, tudománv. gazdaság, ipar- és kereskedelem előmozdítására szolgáló más intézetek felállítása végett is, az egyes honpolgárok az állam törvényszabta felügyelete alatt társulatokba, vagy egyletekbe összeállhatnak és összeállván szabályokat alkothatnak, az államkormány által helybenhagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyűjthetnek, és azt. ugyan az államkormány felügyelete alatt nemzetiségi törvényes igényeiknek is megfelelően kezelhetik.

Az ilyen módon létrejött művelődési és egyéb intézetek — az iskolák azonban a közoktatást szabályozó törvény rendeleteinek megtartása

mellett, — az állam hasonló természetű és ugyanazon fokú intézeteivel egyenjogúak.

A magánintézetek és egyletek nyelvét az alapítók határozzák meg.

A népiskolai közoktatás tárgyában rendelkező *1868:XXXVIII. t. c.* a nemzetiségi törvény elveinek természetesen még mindenben megfelelt. A felekezetek és magánosok által fenntartott elemi népiskolákra semmi korlátozás nyelvi szempontból nem volt. A község által fenntartott elemi népiskolákra az 58. §. előírta, hogy:

„Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajkú községben ez okból oly tanító alkalmazandó, aki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népeesebb községekben, ahol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, amennyire a község ereje engedi, különböző ajkú segéd-tanítók is választatnak.“

A magyar nyelv azonban a községi népiskolákban sem volt kötelező tárgyként előírva (55. §.). A községi iskolákra vonatkozó rendelkezések voltak irányadóak az állam által fenntartott elemi népiskolákra is (60. §.). A felsőbb népiskolákban, a polgári iskolákban és a tanítóképezdekben kötelező tárgyként írta elő a törvény az anyanyelv és azonfelül a magyar nyelv tanítását (64. 74., 88. és 111. §-ok) és ezek a rendelkezések a községi iskolákon felül a felekezeti és állami felső népiskolákra és polgári iskolákra is kiterjedtek (12. és 80. §.), viszont a községi polgári iskolák tanítási nyelvére az 58. §. is irányadó volt (75. §.).

Reformot hozott az *1879: XVIII. t. c.* „a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben“. E törvény bevezetése szerint:

„Szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek, mint az állam nyelvének elsajátítására, minden állampolgárnak kellő mód nyujtassék, e végből a következő intézkedések állapíttatnak meg:“

Idézzük a törvény 1. §-át és 4. §-ának első bekezdését:

„1. §. Minden, akár felekezeti, akár másnemű oly tanítóképző intézetben, amelyben a tanítás nyelve nem a magyar, a' magyar nyelv, mint már az 1868: XXXVIII. te. rendelet« szerint is ez intézetekben köteles tantárgy, oly óraszámmal tanítandó, hogy azt az egész tanfolyam alatt minden tanítójelölt, beszédben és írásban elsajátíthassa.“

„4. §. A magyar nyelv az összes bármennemű nyilvános népiskolákban a köteles tantárgyak közé ezennel felvételik.“

Az 5. §. kiterjeszti a törvény rendelkezéseit a magánosok által fenntartott nem magyar nyelvű tanintézetekre is.

Ez volt a jogi helyzet a népiskolákban Apponyi miniszterségéig. Apponyi iskolatörvényeinek bennünket érdeklő rendelkezései közül megemlítjük „a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól“ szóló *1907: XXVII. t. c.* 19. és 20. §-ait, amelyek így szólnak:

„19. §. A nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban, akár részülnek állami segélyben, akár nem, a magyar nyelv a mindennapi tan-

folym valamennyi osztályában a vallás- és közoktatásügyi minister által a hitfelekezeti iskolafenntartó meghallgatásával megállapított tanítási terv szerint és kijelölt óraszámban oly mérvben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul előszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.

20.§. Nem magyar tanítási nyelvű községi és hitfelekezeti elemi népiskolánál alkalmazott tanítók alapfizelés- vagy korpótlék-kiegészítésben a 16. §-ban megszabott feltételeken kívül csak a következő további feltételek teljesítése mellett részesülhetnek:

1. ha az illető iskolákban a magyar nyelv, a számolás, a hazai földrajz és történelem, továbbá a polgári jogok és kötelességek tanítása községi iskolákban a vallás- és közoktatásügyi minister által megállapított tanterv szerint és óraszámban, kizárólag az általa is engedélyezett tankönyvek és tanítási segédeszközök használatával. hitfelekezeti iskolákban pedig a vallás- és közoktatásügyi minister által is jóváhagyott, vagy amennyiben az iskolafenntartó részéről felterjesztett tanterv szerint és óraszámban kizárólag az általa is engedélyezett tankönyvek és tanítási segédeszközök használatával történik;

2. ha az illető iskolákban kizárólag a vallás- és közoktatásügyi minister által is helybenhagyott hazafias tartalmú olvasókönyvek és tanzserek használtaknak.“

Megemlítjük, hogy az idézett 16. §. az államsegélyt azon községi és felekezeti iskolák tanítóira korlátozza, amelyekben a törvényekben felsorolt kötelező tárgyakat 6 évre felosztva, 8, illetőleg 9 havi szorgalmi idő alatt tanítják. A 19. §. és 20. §. rendelkezéseinek be nem tartása a tanító részéről fegyelmi vétség (22. §.).

Az elemi népiskolai oktatás ingyenességét elrendelő 1908: XLVI. tc. a bevétel csökkenéséért azoknak az iskolát fenntartó községeknek és felekezeteknek biztosít az állam részéről kárpótlást, amelyek a tanítói fizeteskiegészítésre az 1907: XXVII. t. c.-ben megállapított követelményeknek megfelelnek. Ugyané törvény előírja, hogy minden elemi iskola fenntartója a végzett tanulók részére magyar nyelvű bizonyítványt állítson ki, de megengedi, hogy a bizonyítvány rovatait a magyar nyelv mellett hasábosán az iskola tanyelvén töltsék ki; ugyanez irányadó az iskolai törzskönyv vezetésére (7. §.).

Az ismertett fejlődés igazolja, hogy az 1868. évi törvényekkel szemben tulajdonkép az 1879: XVIII. t. c. hozott lényegesebb változtatást a magyar nyelv tanításának a népiskolákban általánosan kötelezővé tételével. Apponyi iskolatörvényei ezt a reformot csak megerősítették egyrészt azért, hogy a magyar nyelv tanításának mértékét megállapították, másrészt azért, hogy az állami támogatást a kötelezettséget teljesítő iskolákra korlátozták, a kötelezettség megszegését pedig fegyelmi vétséggé nyilvánították.

IV. Apponyi nemzetiségi politikájáról bővebben nyilatkozik *Emlékiratainak* halála után kiadott II. kötetében.¹⁷⁾ E megnyilatkozás egyúttal nagyban hozzájárul a népiskolai törvények nemzetiségi felfogásának megértéséhez is.

¹⁷⁾ Dr. Gróf Apponyi Albert Emlékiratai. Második kötet, 1899—1906. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1934. Főleg az 51—64. lapon.

Apponyi Emlékirataiban vázolja azt a kedvező hangulatot, amely Széli Kálmán minisztériumát fogadta. Kifejti, hogy azokból a szempontokból, amelyek az akkori nemzedék látókörébe estek, a helyzet szilárdnak látszott. Voltak azonban lappangó erők, amelyek ebben az időben már erősen forrongtak, bár felszínre nem juthattak. Jelentőségüket úgyszólván senki sem ismerte fel eléggé és így a békés fejlődés lehetősége hiányzott; két évtizeddel később azonban a helyzet alakítására szabálytalan módon döntő befolyást nyertek. E két lappangó erő: a szociális és a nemzetiségi kérdés. Ami különösen a nemzetiségi kérdést illeti, azzal szemben jól átgondolt álláspont nem volt; és a szükséges állásfoglalásról még a vezető államférfiaknál sem alakult ki egyetértő felfogás; kiforrt álláspontja a közvéleménynek nem volt. Majd így folytatja Apponyi:¹⁸⁾

„Az 1868. évben alkotott nemzetiségi törvény ideológiájáról, mely fönntartotta ugyan az egységes magyar állampolgárság elvét és a nemzetiséget, mint az anyanyelvű kultúra élvezését és fejlesztését, a középfokú oktatást beértve, elismerte és kodifikálta, az akkori nemzedék fokozatosan lecsúszott volt. A magyar politikai körökben uralkodó vélemény szerint ez a törvény az Eötvös József-féle doktrinér-liberalizmus sugallata alatt elkövetett hiba lett volna. Nem helyezték formailag hatályon kívül, de tényleg több fontos intézkedést, példának okáért azt, amely az anyanyelvű középfokú oktatást biztosította nem magyarajkú polgártársaik számára, nem mindenütt hajtották végre. A fordulat Tisza Kálmán kormányra jutásával állott be, aki, amint azt emlékirataim első kötetében már megemlítettem, öntudatosan vagy öntudatlanul, a közjogi téren mutatkozó tehetetlenségéért belpolitikai sovinizmus dedclgetése által akart kárpótlást nyújtani a duzzadó nemzeti érzésnek. Voltak azonban erős árnyalatok a vezető egyéniségek lelkülete szerint. Bánffy Dezső képviselte legridegebben azt, amit a közönség nagy része „intranszignens nemzeti politika“ gyanánt fogadott el és meg is tapsolt, Az ő politikájának alap gondolata az volt, hogy semmi olyan közjogi követelménnyel ne álljon elő, amely az uralkodónál visszatetszést kelthetett, sőt az ilyenekkel elszántan szembeszálljon és ezen az áron megvásárolja a szabad kezét egy sovinizta nemzetiségi politika keresztülvitelére.

Én ezt az alkut mindig elítéltem. De ebben legalább volt logika. Teljesen érthetetlen azonban, hogy a függetlenségi párt, melynek programja az uralkodó részéről csak ellenzésre számíthatott, nem érezte égető szükségét annak, hogy ezzel a hatalmi tényezővel szemben az egész hazai közönségre támaszkodhasson, beleértve nem magyarajkú polgártársaikat, a szoros értelemben Magyarország lakosságának 47%-át. Ennek a pártnak körében egyedül Mocsáry Lajos érezte át pártja helyzetének

⁹¹⁾ Úgy az Emlékiratokból, mint a Szent Imre KoUcguiumi Körben tartott beszédből az idézetek azon — gyakran helytelen és következtelen — írásmóddal (sokszor sajtóhibákkal) vannak átvéve, amilyenekkel e megnyilatkozások a vonatkozó nyomtatványban közölve lettek.

logikáját és követelte nyíltan az 1868. évi nemzetiségi törvény teljes végrehajtását. De ezen a ponton majdnem az egész párt szembehelyezkedett vele és úgyszólván kiüldözték a közéletből. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy az akkori függetlenségi párt a nemzetiségi kérdéseket illetően Bánffy Dezső vizeiben evezett; de következetes ellenakciót ezen a téren nem fejtett ki. Némileg kivételt alkotott e pártnak egyik árnyalata, az Ugron Gábor vezérlete alatt az anyapártból kivált disszidensek csoportja, mely eljutott az általános szavazati jog követeléséig. Ez mindenesetre egy első lépés volt a fikciók országából a realitások terére, de a politikusközvéleményének nagy többsége (melyhez magam is tartoztam) azt komolyan extravaganciának minősítette.

Már most Széll Kálmán, mint Deák Ferenc politikájának egyenes leszármazottja, semmiképp sem eshetett a Bánffy Dezső-féle túlhajtásokba a nemzetiségi politika terén, hanem inkább Eötvös József törvényének szellemével érezte magát rokonnak. Ki is akarta fejezni azt az árnyalatot, mely e tekintetben közte és hivatali elődje közt fönnállott, azzal, hogy megszüntette a Bánffy által a miniszterelnökség kebelében bizonyos osztagokkal fölállított nemzetiségi ügyosztályt. Ámde az 1868-i törvény teljes végrehajtásához ő sem akart — vagy nem mert — visszatérni. Így tehát az ő miniszterelnöksége is csak egyes durvaságok orvoslását hozta, de rendszerváltoztatást, illetve valamely rendszeres gondolat érvényesítését nem.“

A helyzet ilyen tárgyilagos ismertetése után Apponyi arra tér, hogy ő egyénileg hogyan helyezkedett el annak idején a nemzetiségi kérdéssel szemben. Kerülve az önigazolásra törekvést nyíltan és túlzott szerénységgel bevallja, hogy ő sem volt kivétel az éleslátás tekintetében és hogy ő is alig emelkedett az akkori átlagfelfogás fölé.

„A nemzetiségi kérdés tekintetében elég bonyolult volt lelki elhelyezkedésem. Minden ösztönöm a Deák-Eötvös-éra hagyományaihoz vezetett. Mindig utáltam mindent, ami akárcsak a méltányossággal is ellenkezett, bárkivel szemben történt legyen. De nem volt energiám hozzá, hogy magamat teljesen kivonjam a Tisza-epochában uralkodóvá vált áramlat hatása alól. Ehhez nagyban hozzájárultak személyes befolyások, amilyen példának okáért Grünwald Béláé volt, akivel igen barátságos viszonyban állottam és aki a legszélsőségesebb sovinizta belpolitikai irányt képviselte. Mint a nemzeti pártnak egyik oszlopos tagja, nagy hatást gyakorolt ebben az irányban, amely felé a párttagok nagy része lelkületiig úgyis hajlott. Ezenkívül nem maradt hatás nélkül a pártra és ezen keresztül reám sem akkori legerősebb zurnalisztikai támaszunknak, a Budapesti Hírlapnak önálló politikája, mely a Rákosi Jenő-féle „harminc millió magyar” elméletét hirdette. Ezzel ugyan nem azonosítottam magamat, sőt nyíltan kímérának vallottam, de mégsem maradt teljesen hatás nélkül politikai magatartásomra annak a lapnak szelleme, mely teljesen független helyzetében politikámat mégis „ingyen” támogatta. Mindezekből a hatásokból és ellenhatásokból nem kerülhetett ki határozott irány. Eredőjüket legjobban a nemzeti párt 1892-ben kiadott, általam szerkesztett választási kiáltványa fejezi ki, melynek a nemzetiségi politikára vonatkozó részét emlékirataim első kötetében már közöltem, de melyet itt megismételni célszerűnek látok.

A szabadság követelményének tartjuk, hogy a haza minden polgára, valamint egyéniségének minden más oldalát, úgy annak anyanyelvét és kultúráját is szabadon használhassa és fejleszthesse, az állami egy-

ség által követelt határokon belül. A magyar nemzeti egység alatt nem a nyelvszerinti erőszakos magyarosítást értjük, hanem a nemzet politikai egységét, mely sem jogokban, sem kötelességekben nem ismer különbséget a különböző nyelvű polgárok közt és nemzetiségeket mint közjogi csoportokat el nem fogadhat. A magyar nyelv ismeretének terjesztését azonban szükségesnek tartjuk, hogy a nem magyarajku intelligencia az állam szolgálatából részét kivehesse és ezáltal minél szorosabban csatlakozzon az államhoz; de főleg mint annak a társadalmi összeforrásnak az eszközt, mely nélkül a politikai egység üres forma marad.

Látványos, hogy ezekben a kijelentésekben semmi sem foglaltatik, ami a Deák—Eötvös-féle 1868-i koncepcióval ellentétben állana, mert a nemzetiséget mint közjogi alanyt ez a koncepció sem ismerte el és éppen e követelmény körül, melyet a nemzetiségi vezérszónokok már akkor is felállítottak, a kormány pedig visszautasított, folyt főleg a vita. Odáig azonban sem az 1892. évi programnyilatkozat, sem az én akkori nemzetiségi politikám nem jutott, hogy nyíltan az 1868. évi nemzetiségi törvény álláspontjára helyezkedjék cs annak pontos végrehajtását követelje. Mikor azután ezekben az években a minden homály és kétértelműség ellen velem született ellenszenvemre készített, hogy magamnak elvi álláspontot konstruáljak, még inkább eltávolodtam az 1868. évi állásponttól. A nemzet politikai egysége gondolatából indulva ki, melyet a kiváltságok korszakában a nemesség képviselt, most már az intelligenciában, mint a nemesség helyébe lépett demokratikus vezető tényezőben, kerestem annak személyesítőjét. Az egységes nemesség helyébe egységes intelligenciát óhajtottam tenni, ami gyakorlatilag annyit jelentett, mint egy olyan folyamatnak — nem ugyan erőszakolását, de negatív és pozitív irányban való — támogatását, mely szerint, amit németül „Aufsteigende Klassenbewegung“-nak nevezünk, a társadalmi emelkedés a magyarba vezessen át. Tehát a tót, német, román, stb. parasztfiú, aki pap, tanár, ügyvéd, stb. lesz, nyelvileg is magyarrá váljék, s ezt a minőséget családjára és leszármazóira is áthárítsa. Az 1868. évi nemzetiségi törvénynek nem ez volt a gondolata, mert kifejezetten elismeri azt a nemzetiségi követelményt, hogy minden állampolgár középiskolai műveltséget is anyanyelvén nyerhessen; csupán gyakorlatilag nem vitetett egészen keresztül az alaptörvényből folyó ez az igény és ezt a gyakorlatot én is elfogadtam, szofisztikus okoskodásokkal alátámasztva annak jogosságát.

Elfogulatlanul bírálva a nemzetiségi kérdésben akkor elfoglalt álláspontomat, meg kell tehát állapítanom, hogy az nem emelkedett az átlagfelfogás fölé. De már itt is megjegyzem, hogy azt a vádat, mint hogyha súlyosbítottam volna a helyzetet, sem akkor, sem későbbi közoktatásügyi miniszterségem alatt nem érdemlem meg. Különösen áll ez az 1907-ben az én kezdeményezésemre létrejött népiskolai törvények tekintetében, amelyekért a parlamenti tárgyalás folytán becsúszott némely csekély jelentőségű részlettel eltekintve, ma is vállalom a felelősséget minden nemzetközi elfogulatlan fórum előtt. Erre természetesen még vissza fogok térni, amikor miniszterségem eseményeiről lesz szó. Talán tartozom magamnak azzal én, aki tévedéseimet nem szépítem, sőt azokat a belőlük levonható tanulság kedvéért leplezetlenül bemutatom, hogy igazamért helvt álljak akkor és abban, amikor és amiben arról ma is meg vagyok győződve.“

Itt megjegyezzük, hogy az Emlékiratoknak az a része, amely Apponvi miniszterségének eseményeire vonatkozik, nem készült el és így nagy sajnálatunkra nincs módunk Apponyi saját szavaiból megismerni a népiskolai törvények elgondolásait. Apponyi ezután Emlékirataiban bírálatot mond a háború előtti nemzetiségi politikánkról és felveti azt a kérdést, hogy mi lett volna a helyes eljárás?

„De mit tartunk egyáltalán az akkori nemzetiségi politikáról? Kell-e abban a reánk lesújtott csapások egyik okát látnunk? Űs mi lett volna a helyes politika? Ez az utóbbi kérdés nem azonos azzal, hogy milyen politikát kell *most*, saját helyzetünk és a világhelyzet gyökeres átalakulása után, különösen ha revíziós törekvéseink területi tekintetében is sikerre vezetnek, folytatnunk, mert ez a politika természetesen egészen új alapokon kell, hogy felépüljön. Minden körülmények közt számolnunk kell a nemzetiségi elv és öntudat fejlődésével s az abban működő lélektani erők teljes átalakulásával. De amit e helyen vizsgálunk, az csupán az a kérdés» hogy *ekkor* a körülményeknek megfelelő volt-e nemzetiségi politikánk kiindulási pontjában és eszközeiben: volt-e megvalósítható célkitűzése és következetes módszere? Előzetes kérdésként pedig fölvethető az, hogy van-e ilyen utólagos kritikának és retrospektív bölcselkedésnek valami haszna?

Hát igenis van és van szükségszerűsége is. Mert az ellenséges bírálat olyan torzképét rajzolja az akkori helyzetnek és erre olyan sommás elítélést és olyan gyakorlati következtetéseket alapít, hogy mai revidikációink és mai politikánk megtámasztása végett okvetlen szükséges « valódi tényállás helyreállítása a köztudatban. Csak ez a valódi tényállás lehet a mi védelmi vonalunk; nem pedig az egyik túlzásnak a másikkal való szembeállítása; tehát nem az az állítás, hogy nemzetiségi politikánk akkoriban hibamentes és ideális volt, hanem az, hogy hibái korántsem voltak olyan súlyosak, mint amilyeneknek állítják: hogy azokat „elnyomásnak" egyáltalán nem lehetett nevezni, hanem hogy csak a szabadság és kulturális támogatás mértékére nézve lehet kifogást tenni; hogy valóságos brutalitások esetei csak szórványosak voltak és hogy ezek ellen maguk az általuk érintett egyének hanyagolták el az orvoslásnak illetékes helyen való keresését, mert jobban szerettek gravament konstruálni, mint igazságot keresni. Ha példának okáért olvik néhai nem magyarfai diák panaszkodik, hogy a középiskolában már faja miatt rosszul bántak vele, van viszont nagyszámú más, jelesül több román nemzetiségű politikai vezetőférfiú, aki ma is hálával emlékezik a magyar középiskolában töltött tanulási éveire. Az ilyen pravamenkazuisztikától eltekintve, az a kérdés áll fönn: igazolható-e az általános emberi szempontokon alapuló kritika előtt a háborút megelőző éra magyar nemzetiségi politikája, annak alap gondolata, célkitűzése és módszere?

Válaszom erre a következő. Az 1868. évi nemzetiségi törvénybe foglalt alap gondolat és célkitűzés igenis megállhat az ilyen alapokon eszközölt bírálat előtt: más célkitűzés pedig *nyíltan* nem látott soha napsíllagot. bár a Tisza-cra óta a gyakorlat erről sokban lecsúszott.

Az alap gondolat és célkitűzés kettős volt: egyfelől az egységes magyar államolgárság, a nemzetiségnek mint jogalanynak el nem ismerésével, tehát nemzetiségszerinti területi önkormányzat kizárásával; másfelől a nyelvhasználati szabadságnak a közigazgatásban és a törvénykezésben való bizonyos, esetleg ferről lehet vitakozni! nem elegendő megállapítása és az anvanvclvi kukéra élvezetének és fejlesztési lehetőségének biztosítása a középfokú oktatásban is.

Állítom, hogy a természetjogi alapon megállapítható nemzetiségi követelmények ezzel kielégítést nyertek volna, mert senkit sem bántottak, sem más polgártársainál anvanvclve miatt hátrányosabb helyzetbe nem hoztak, sem annak kulturális fillesztésében nem gátoltak. Külön nemzetiségi adminisztratív területek létesítése lehet gyakorlatilag hasznos do. lo«, lehet olyan követelmény, melynek teljesítését politikai okok aianlíák, de nem mondható sérelmesnek az az állapot, midőn ilyen területi beosztás nem létezik.

De az alkalmazásban hazánk sajátságos viszonyai olyan egyenlőtlen ségeket teremtettek, melyeket az elfogadott elvi álláspont keretében nem tudunk kiküszöbölni.

Azt az elvet, hogy a nemzetiség mint olyan, nem alkot közjogi jogalanyt, gyakorlatilag megsebezte az a másik elv, amely szerint az egyházak igenis alkottak ilyent, ahol tehát a nemzetiség valamely egyházi szervezettel összeesett — így a szerbeknél, románoknál, erdélyi szászoknál —, a nemzetiség azon a kerülő úton mégis csak jogi cselekvőképességet nyert, különösen az iskolai, de vagyonkezelési téren is és azzal megfelelően élt állami törvények védelme alatt, sőt gyakran állami támogatással. De amely nemzetiség ilyen nemzeti jellegű egyházi szervezetre nem támaszkodhatott — példának okáért a többi németek, a tótok —, mind ezeknek a jogoknak gyakorolhatásától elestek és így hátrányosabb helyzetbe jutottak éppen azok, akiknek önkormányzata a magyar állami egység szempontjából legkevesebb aggodalmat okozott volna, sőt az önálló tót kultúra fejlesztése lehetett volna a mindinkább beszívargó cseh befolyásnak legbiztosabb ellenszere. De sem a katolikus, sem a protestáns egyházi szervezetek, melyek közt német és tót anyanyelvű polgártársaink megoszlottak, nem létesítettek német vagy tót anyanyelvű középiskolákat. Így vált a gyakorlatban holt betűvé a nemzetiségi törvénynek az az elvi kijelentése, mely a középfokú oktatásban is biztosította a nem magyarajkú polgártársaknak az anyanyelven való művelődési lehetőséget, a középfokú igazgatásban pedig sok helyen szintén elhanyagoltattak a nemzetiségi törvény által.

Ha utólag meg akarnám jelölni az irányt, melyet mai belátásom szerint a nemzetiségi politikában akkor követni kellett volna, úgy ezt csak akkép jelölhetném meg, mint az 1868. évi nemzetiségi törvény fenntartását és pontos végrehajtását, minden fölmerülő mozzanatnak úgy belföldi, mint külföldi relációkban — főleg az utóbbiakban — gondos megfigyelését és elfogulatlan megítélését, arra nézve tudniillik, hogy milyen tendenciát és milyen erőt, milyen természetes fejleményt képvisel és hogy ennek folytán mennyire kell vele számolni. Ebből önként folyt volna az állami gondoskodás az anyanyelvű középfokú oktatásról azoknál a nemzetiségeknél, melyek nem támaszkodhattak közjogilag elismert szervezetre, minők főleg az egyházak voltak. Épúgy folyt volna az anyanyelv használatának szabadsága az alsó- és középfokú állami és önkormányzati igazgatásban és törvénykezésben. Azon magyarajkú, magyar állampolgár sem érzett volna lefokozást és nehézséget érdekei érvényesítésben.

Hogy ez a politika célra vezetett volna-e? Biztosította volna-e idegennyelvű polgártársaink tömegének politikai beolvasztását? Nem merem állítani, de a románokat és szerbeket kivéve, valamennyi nemzetiségnél valószínűnek tartom. Erre látszik mutatni az a mozgólódás, mely nemzetiségi körökben a Széli-éra kezdetén folyt. 1899 júliusától kezdve egész 1901 szeptember haváig folyton voltak a nemzetiségi pártok által rendezett gyűlések, melyek azonban követeléseikben sohasem mentek az 1868. évi törvény lojális végrehajtásának kívánságán túl. Igaz, hogy a nemzetiségi sajtó ennek a követelésnek elfogadhatatlan magyarázatokat adott és hogy erre a magyar sajtó a rosszhiszeműség vádjával felelt, sőt én is 1902 november 24-én nemzetiségi veszélyről szoltam. De ez nem változ-

tat azon a tényen, hogy nem állottunk *hivatalosan* más, mint törvényen alapuló követelményekkel szemben. Csak a románoknál és szerbeknél a tőzsomszédságban levő fajrokon államoknak felvirágzása és hatalmi gyarapodása fejlesztett szükségképen olyan irredentizmust, mellyel szemben hatalmi kérdés volt a boldogulás. De itt is az európai közvélemény előtt nagyban javult volna helyzetünk egy általános emberi szempontból kifogástalan politika követése által. Az irredentizmus is vesztett volna erőben és sikeresen vehették volna fel a küzdelmet mindazok a tényezők, amelyek szervesen teremtették meg a politikai magyar nemzeti egységet; úgy, mint a geográfiai egység és védettség, a gazdasági összefüggés az ország különböző részei közt és a történelmi emlékek hatása.

De ha ekkép saját állásfoglalásomat a nemzetiségi politikának, mint a politika külön ágának tekintetében habozónak és erősen kifogásolhatónak kell elismernem, viszont ma is állítom, hogy teljesen igazam volt azoknak a hatásoknak megítélésében, amelyeket az általános politika: a közigazgatás korrektsége és szociális szelleme, a kormányzati szellem és különösen a katonai szolgálat nemzeti jellege a nemzetiségi kérdés kialakulására gyakorol. Hiszen — hogy ez utóbbinál maradjak — a nemzeti jellegű hadsereg követelését épp ebből az indokból állítottam föl elsősorban, mert a katonai szolgálat benyomásai alkotják a leghatályosabb állampolgári nevelő eszközt; sehol és soha az államhatalom nem hatja annyira át az egész életet, annak úgyszólván minden percét, mint a katonai szolgálat éveiben, melynek benyomásai, mint a legfőbb hatalomról nyert benyomások, kiirathatlanul belevésődnek az ifjú lelkekbe. Ha tehát az a kép, amelyet akkor az államhatalomról nyer, nem magyar, se nyelvben, se jelvényben, se szellemben, akkor nemcsak hogy elvész a magyar állampolgári tudat kifejlesztésének leghatalmasabb eszköze, hanem azáltal, hogy az a hatalom, melyet az ifjú katona mint ellenállhatatlan erőt érez, nem a magyar állam hatalma, hanem másvalami, hitelet veszti benne minden egyéb mód, mely ezt a hatalmat hirdeti és vele elfogadtatni akarja. Hiába mondja neki tanító, jegyző, főszolgabíró, alispán és főispán, hogy a magyar állam főhatalom, melynek föltétien hűséggelv engedelmességgel és odaadással tartozik: a katonai szolgálatban a káplár és a leutnant mindennap, a kapitány és az ezredes rövid, a generális úr hosszúbb időközben valami más hatalom nevében követelik meg ugyanezt, még pedig nagyobb és félelmesebb erővel; tehát úgy jelentkezik a helyzet az ifjú kikében, hogy van más ilyen hatalom, amely többet jelent, mint a magyar állam hatalma. Hogy ez a hatalom micsoda, azt valószínűleg nem érti, de azt, hogy nagyobb, tapasztalja és érzi és ezzel le is van fokozva öntudatában a magyar állam. Ez előttem annyira világos, hogy nem értem, miként lehetett annak elismerése elől elzárkózni, hacsak politikai kényszerhelyzetből nem. Boldogult Tisza István elismerte egyik beszédében, hogy a közös hadseregbeli szolgálat (akkép, amint az szervezve volt) nem teszi az egységes nemzeti öntudatnak teljesen azt a szolgálatot, melyet egy nemzeti jellegű hadsereg tenne. De ezzel nem mondott eleget: nemcsak nem tesz egy kívánatos szolgálatot, de pozitíve ront, mert más képet rajzol a lelkekbe a legfőbb hatalomról, olyat, amelyet pozitíve nem értenek, az pedig elég arra, hogy a magyar állam tekintélyét lefokozza és ezzel megfossza attól a presztízstől, mely szükséges volna arra, hogy fajilag diszparat elemeket politikai egységgé forrasszon össze. Ott is áll az evangéliumi mondás: „Aki nincs velem, az ellenem van.“

Apponyinak kétségtelenül teljesen igaza volt annyiban, hogy a közös hadsereg német nyelve gátlóan hatott abban az irányban, hogy a magyar állam népeiben egységes politikai öntudat alakulhasson ki. Egy időben nagyon elterjedt szűk látókörűnek, kicsinyesnek bélyegezni a magyar nemzet tartózkodó álláspontját a közös hadsereg fejlesztése tekintetében, sőt sokan még az első világháború sorsának alakulását is ezzel hozták kapcsolatba. Vájjon nem sokkal szűkebb látókörű volt-e az udvari körök merev elutasító álláspontja a magyar szolgálati nyelvvel szemben; hisz ebben a tekintetben a legkisebb engedménnyel a magyar nemzet részéről a legnagyobb áldozatkészséget lehetett volna kiváltani és az idő sokszorosán bizonyította, hogy a szolgálati nyelvek különbözősége a harcképességnek nincs hátrányára. Az idegen szolgálati

nyelv pedig súlyos következményekkel járt a nemzeti egység biztosítása szempontjából.¹⁹⁾

Apponyi még egy alkalommal foglalkozott bővebben a nemzetiségi kérdéssel, nevezetesen abban a beszédében, amelyet 1926-ban tartott a Pesti Szent Imre Kollégiumi Kör díszgyűlésén „A nemzetiségi kérdés múltja és jövője Magyarországon” címmel. Apponyi ebben a beszédében elsősorban reá mutatott arra, hogy a honfoglaláskor nem történt itt már megalakult államok megsemmisítése, népük rabságba ejtése; a magyarság az állandó forrongás és bizonytalanság helyébe létesített elsőízben állami rendszert és így nem a hódítás kétséges címe, de a rendteremtés erkölcsi alapja tette e terület jogos birtokosává. Másodsorban a nemzetiségek túlnyomó részben nem is az ország őslakói, hanem bevándoroltakból és azok leszármazóiból állnak; a nemzetiségek ősei szabad akaratukból vándoroltak, illetőleg telepedtek az országba és így önként fogadták el az itteni létfeltételeket. Majd így folytatja Apponyi:

„Ami már most a nem-magyar ajkúak önkéntes beözönléséből származható nemzetiségi kérdést illeti, meg kell állapítanunk, hogy egész a XVIII. századig ilyen kérdés nincs. A magyar jog kezdettől fogva a bevándorló idegen ajkúakkal szemben a jog-egyenlőség alapján állott, ami a kiváltság uralmának idejében annyit jelentett, hogy mindenkinek, őslakónak és betelepedettnek, épúgy mint fajmagyarnak, nyitva állott a kiváltságos osztályokba való emelkedés lehetősége, amennyiben nem hozta már magával az azokhoz való tartozást. Ezt bizonyítja sok régi magyar nemesi családnak tót, vagy német neve, ennek legszembeötlőbb bizonyítéka a Hunyadiaknak a királyi trónig való emelkedése. A telepések s a bevándorlók egy része, különösen a német városi polgárság, de bizonyos pontig és bizonyos ideig az oláh bevándorlottak is, megtartották helyi önkormányzatukban régi jogszokásaikat; a középkor eszmekörében s a köznonti kormányzás akkori technikai nehézségei mellett ez máskén nem is lehetett. De a királynak mindenkivel szemben való egyenlő jogállása, s a nemzeti közösleges jognak a helyi jogviszonyok fölött mindenkor elismert felsőbbsege, mégis kezdettől fogva az országos jogegységnek olyan mértékét létesítette, amellyel akkor egyetlen állam sem dicsekedhetett. A középkori német jogi felfogás épen az ellenkező volt. Nemzetiségi kérdés t. i. az állami egységnek a nemzetiségi különbözőséggel és tudattal való összeütközése pedig azért nem keletkezhetett, mert egyfelől a műveltség primitívebb fokain, latin hivatalos nyelv mellett, nyelvi kérdés nem létezett, más felől a nem magyar ajkúak tömege semmivel sem volt jogtalanabb, mint a hasonló sorsú magyar tömegek; aki pedig az ő soraikból a kiváltságos osztályok soraiba emelkedett, azokba be is olvadt, azokkal társadalmi szokásaiban és nyelvében asszimilálódott.

A nemzetiségek zöme tehát megtartotta nyelvét, senki sem iparkodott azt tőle elvenni, de nemzetiségi tudat körükben nem igen keletkezhetett, olyan értelemben, mely az állami egység követelményeivel összeütközésbe is jöhet; mert azokat a vezető elemeket, amelyek irányítása nélkül ez a tudat nem keletkezhetik, felszívták a magyar kiváltságos osztályok. Kivételt az erdélyi szászok alkottak, akik mint teljesen tagolt önálló társadalom vonultak be az országba; de ezeknek a régi erdélyi alkotmány megadta a külön jogi egyéniség elismerését; azoknak a német telepes városoknak polgári önérzete pedig, melyek önkormányzatnak ör-

¹⁹⁾ L. Szerzőtök Az új honvédelmi törvény.

vendtek, inkább polgári, mint német önérzet volt, melyet helyi önkormányzatuk teljesen kielégített. A nagy tömegre, mely jobbágyságban élt, az előbbi megállapítás áll; aki köréből kiemelkedett, egyszersmind beolvadt a magyar kiváltságos osztályokba. Mindezek tetejébe a magyarság egész a XVIII. századig az ország lakosainak állandóan túlnyomó többségét alkotta; számokat ezekről az elmúlt időről nehéz mondani, de a tény maga minden kétségen felül áll. A nemzeti egységet és annak magyar jellegét tehát, mindaddig, míg ezek a körülmények fennállottak, nem fenyegette az idegenajkiúk részéről semmi támadás, sőt; semmi kifogás; más szavakkal: nemzetiségi kérdés nem létezett.

A XVIII. század folyamán azonban olyan eltolódások állottak elő, amelyek a helyzetet lényegesen módosították.

Először is a törököktől visszahódított területekre oly nagymérvű, főleg németajkú telepítés történt, hogy a magyarság számszerinti túlsúlya kisebbséggé változott. Mátyás király idején hozzávetőleges számítások szerint a lakosságnak 75%-át tette; az említett bevándorlások után 40 o/e-ra süllyedt. De még ez sem határozott volna; hiszen az új bevándorlók tömege egyszerű földművesekből állott, a művelt elem alig volt található köztük számbavehető arányban. *Nemzetiségi kérdés akkor keletkezett, amikor, szinte észrevétlenül, a nem magyarajkú tömegekből kiinduló osztályemelkedés megszűnt mindig egyúttal a magyarságba olvadást jelenteni, hanem mind több és több esetben a nemzetiségi öntudat fenntartásával és kiművelésével volt összekötve.* Egy kifejezetten nemzetiségű jellegű intelligenciának keletkezése szülte a nemzetiségi kérdést. Ez a folyamat, mely a XVIII. század második felében már pontosan megállapítható, az általános műveltség terjedésével és a honoratior osztály (papok, ügyvédek, mérnökök, szóval diplomás emberek) növekedő súlyával függött össze, öntudatosabbá tette azt a magyar nyelvnek, mint hivatalos nyelvnek a XIX. század első felében történt elismerése, amivel felvette az állami s az anyanyelv érvényesülési területének egész kérdéskomplexumát. A döntő mozzanat azonban, mint mondtam, a magyarságba be nem olvadó osztályemelkedés volt. Hogy ez mennyire igaz, legközelebbről az erdélyi szászok esetéből világlik ki, akik kezdettől fogva teljesen tagolt társadalomként éltek ebben az országban és ennek folytán egész addig a fokig voltak nemzetiségi öntudattal telítve, mely az állam általános érdekei iránt többé-kevésbé közömbössé válik és, minden felmerülő általános jellegű politikai kérdésben, csupán annak visszahatását a csoportérdekre, vagy ennek szempontjából való felhasználhatóságát nézi.

Nem kell azonban csodálkoznunk, hogy a készülő nagy változás sokáig szinte észrevétlen maradt, vagy legalább egész horderejében nem méltányoltatott. A magyarság vezető elemei még sokáig megtartották az egész nép irányításában a hagyományos túlsúlyt. Számszerint is többen voltak az új nemzetiségi irány képviselőinél és évszázados hagyomány működött mellettük. Hiszen ma is, az összeomlást közvetlenül megelőző időben, midőn a magyarság az egész lakosság 54.5%-át tette, a középiskolát végzettek — tehát az intelligencia közt — 80%-kal szerepelt. Kevesen vették észre, hogy egy olyan processzus indult meg, amely utóvégre is természetes gyökerekkel bír, mellyel tehát számolni kell. E kevesek közé tartozott Széchenyi, akinek izzó magyar fajszeretetéhez kétség nem férhet és aki mégis, épúgy mint a nálánál radikálisabb Wesselényi, méltányosságra intett, nem magyarajkú polgártársainkkal szemben, anélkül azonban, hogy ezen méltányossági követelményt precíz; formába öntötték volna.

Pedig akkor azoknak az intellektuálisoknak, akiket most már nemzetiségi vezéreknek nevezhetünk, még nem volt politikai jogokkal felruházott seregük. Az 1848. évi nagy és szükséges társadalmi és politikai átalakulás létesítette ezt számukra, mert a tömegek, melyek ekkor politikai jogokat nyertek, igen nagy számarányban nem magyarajkiúk voltak. A probléma ezzel egészen új jelentőséget nyert. A 48—49. események előtt

időnként kitört mozgalmak megmutatták ugyan, hogy a tömegek politikai jogok nélkül is mozgósíthatók, még pedig veszedelmesebb módon, mint a politikai joggyakorlás útján. De azok az események, amelyekre itt oélezok, mégis csak epizódszerűek voltak és mivel azokban a Magyarországgal ellentétbe jutott dinasztikus politika is szerepet játszott, nem ítéelhetők meg kizárólagosan nemzet' szempontból. Nem foglalkozom tehát külön méltatásukkal, hanem ott veszem fel a fonalat, ahol az 1848-ban módosított alkotmányos alapon fejlődött ki a hivatalos magyar nemzetiségi politika.

Felismerte-e ez a politika a nemzetiségi kérdés gyökereit, melyeket most világosan látunk; egy nemzetiségi intelligencia keletkezésének döntő jelentőségét? Volt-e öntudatos célkitűzése? Mérlegelte-e kellőképp a lehetőségeket és a lehetetlenségeket? Ezek a kérdések ma már csak históriai értékkel bírnak, mert a háború és az azt követő békekötések olyan árkot húztak a múlt és a jövő közt, hogy a régi metódsok egyszerű folytatását, józanul ítéelve, minden körülmények közt kizártnak kell tartani. Nem lehet apodiktikusan arra a kérdésre válaszolni, vajjon a 67-es éra nemzetiségi politikája célhoz vezethetett volna-e, ha nem jön közbe a világháború és felfordulás, ha a nyugodt fejlődés útjain haladhatunk tovább De nehezen is lehet ennek a politikának egységes jelleget tulajdonítani: nehéz p. o. Eötvös József és Bánffy Dezsó nemzetiségi politikájába egységes irányt megállapítani. Ha mégis a mi problémánk szempontjából kívánom jellemezni ezt az egész korszakot, úgy azt kell mondanom, hogy át volt hatva a régi eszmevilág befolyásától, t. i. attól a gondolatól, hogy legyenek bár különböző nyelvű *tömegek*, a *vezetés* magyar kezekben fog maradni, hogy a vezető elem magyarságát továbbra is biztosítani lehet. A jogi alapfelfogás a Verböczy-féle „una eademque nobilitas“ gondolatának a demokratikus államszervezetre való átvezetése volt: az egységes magyar állampolgárság, az egy és oszthatatlan politikai magyar nemzet. A liberalizmus követelményeinek ez az alapfelfogás az egyén szabadságának keretében akart elegendet tenni, elismervén annyi százezer vagy millió nem magyarjku magyar állampolgárnak azt az egyéni jogát, hogy nyelvi sajátosságát, épp úgy, mint egyéniségének egyéb alkotó elemeit az állami egész szilárdsága által követelt határokon belül szabadon érvényesíthesse és ebből a célból a szabadsági jogokat (kultúrái törekvéseket, egyesülési jogot, sajtót, stb.) igénybe vehesse; de az egy fajhoz tartozóknak vagy egynyeJvűcknek összeségét, *mint olyant*, azaz a nemzetet, jogi alanynak, közjogi testületnek nem ismerte el. Ez a jogi felfogás közös alapja volt az Eötvös és a Bánffy Dezsó nemzetiségi politikájának, csupán az egyéni nemzetiségi szabadság állami korlátainak megvonásában és az elvileg elismert szabadság lojálisabb vagy kevésbbé lojálisabb keresztülvitelében különböztek egymástól, ami mindenestre lényeges különbség volt. A nemzetiségi vezérek viszont a nemzetiségnek, mint politikai testületnek, mint közjogi jogalanynak elismerését kívánták és ez a két felfogás már az 1868. évi nemzetiségi törvény megalkotásánál csapott össze: pedig akkor báró Eötvös Józsefnek szelleme uralkodott, vagyis a legliberálisabb, mely a nemzetiségi politika terén, az új érában érvényesült.

Ez a közjogi konstrukció az egységes, megkülönböztetés nélküli, magyar állampolgárságnak konstrukciója, mint már mondtam, nem volt egyéb, mint a Verböczy-féle „una eademque nobilitas“ elvének átvitele a demokratikus alapon szervezett új rendbe. Nem csoda, ha talán nem egészen világos öntudatossággal, a politikai gondolat, vagy mondjuk: a politikai feltevés is a régi maradt, t. i. a nemzetiségi tömegekből emelkedő egyéneknek beolvadása az egységesnek gondolt magyar intelligenciába. Igaz, hogy a nemzetiségi törvénynek az a rendelkezése, mely szerint a *középfokú oktatást bezárólag* kellett volna az anyanyelven való nevelésről gondoskodni, ennek ellentmondani látszik; de ez a rendelkezés tudvalevőleg, épen az előbb említett politikai alapgondolat folytán, igen tökéletlenül hajtatott végre s tulajdonképen csak ott érvényesült, ahol,

a nemzetiség az egyházi szervezettel esett össze, azaz a románoknál, a szerbeknél és az erdélyi szászoknál.

Az 1868-iki törvényhozás ugyanis midőn nemzeti alapon szervezte a görög keleti egyház önkormányzatát, ha elméletileg nem is, de a gyakorlati eredményben ellentétbe jutott a nemzetiségi törvénynek azon alapelveivel, amely csak egyéni nyelvhasználati szabadságot ismert, nem pedig nemzetiségi alapon létesített jogi személyiséget és önkormányzatot. Mert kerülő úton, az egyházi autonómia útján, a román nemzetiségnek többsége, az egész szerb nemzetiség s a német nemzetiségnek szász elágazása, igenis nyert testületi jogalanyiságot és önkormányzatot. Tehát éppen azok a nemzetiségek jutottak tényleg annak birtokába, amelyek lelki világa leginkább hajlott az egységes magyar állami gondolattal való ellenkezésre; ez volt az egyik lék, amelyet úgy a közjogi elv, mint az egységes intelligencia politikai gondolata kapott. Lehetetlen volt, hogy ennek ne legyen visszahatása azokra a nemzetiségekre, amelyek az egységes magyar állami gondolathoz sokkal közelebb állottak, de ilyen elkülönített, a nemzetiséggel találkozó egyházi szervezettel nem bírtak, ha nem vagy katolikusok vagy protestánsok voltak. Éppen ezek a kevésbé aggályos, nagyrészt őszintén lojális fajok látták magukat a nemzetiségi törvényben foglalt ígéretek terén hátrányba helyezetteknek.

A kérdés most az: sikerülhetett-e annak az alapgondolatnak keresztvitele az új, demokratikus alapoké fektetett viszonyok közt is, mely a kiváltság uralma alatt sokkal könnyebben bár, de szintén nem akadálytalanul érvényesült: t. i. a vezető elemnek, már most az intelligenciának egységesítése s ezáltal az egész nemzet intranzigens közjogi egységének biztosítása? Mert világos, hogy ez utóbbi eredmény csak az előbbinek elérésével volt szilárdan megalapozható.

Erre a kérdésre most utólag nehéz válaszolni. Nem is állítom, hogy nem sikerülhetett volna, ha a békés fejlődésnek még számos évét élvezzük, de akkor is csak úgy, ha — ez pedig a főszempont — az állami egység megeremítésének minden eszközével a fölényes állami presztízből álló hatalmával, feltétlenül rendelkezünk. Idegen fajok politikai beolvastása ehhez a feltételhez van kötve. Amikor a faji öntudatnak, a műveltség terjedésével természetszerűleg növekedő ereje, összeütközésbe kerül egy bizonyos állami ideállal, úgy ez az utóbbi csak akkor kerekedhetik felül a lelkekben, ha valóban vonzani, mindenek felett pedig, ha imponálni tud. Ez magyarázza p. o. a németajkú Elzásznak lelki beolvadását a francia államba, melynek hatalmas szervezete, erőteljes szellemi mozgalma! es világraszóló nimbusza, valóságos igézetet gyakoroltak a tömegre. De ilyen hatásra az a csonka államiság, amelynek birtokában hazánk volt, nem lehetett képes. Nem fogok én, aki a 67-c* éra közjogi fogyatékosságai ellen évtizedeken át küzdöttem s a nemzeti élet teljességét követeltem, most utólag ennek az éranak ma már veszélytelen leszólását olcsó babérokra pályázni. Ellenkezőleg. Elismerem ezt az óriási haladást, melyet a nemzet a belügvvi téren nyert önrendelkezés folytán, e félvszázadon át létesített. Legkevésbé fogom magamnak azt a keserű gúnyt megengedni, hogy a trianoni függetlenséget azzal az érával szemben vívmányként tüntessem fel. De állítom, hogy a nemzetiségi problémának egy minden faji öntudat felett álló egységes magyar állampolgári öntudat és önrzet értelmében való megoldására nem volt képes, még pedig azért nem, mert a csonka magyar államiság nem állhatott azok előtt, akiket hús és vér nem csatolt hozzája abban a fényben, amely háttérbe szoríthatta volna a nemzetiségi, a faji öntudat és önrzet követelményeit. A legkirívóbban nyilvánult meg ez a csonkaság abban, hogy a magyar nemzeti gondolat nélkülözte azt az állami intézményt, melyben leginkább jut kifejezésre az értelmi presztige és amely általános védkötelezettség mellett a legerősebb nemzetnevelő intézmény: a nemzeti jellegű véderőt, hová lesz annak az államnak presztige-e, amely állam fennhatóságának, sőt létezésének épp ebben az intézményben nincs

nyoma, sőt, amellyel szemben ez az intézmény valami más fennhatóságot szuggerral?

Engem annak idején azok, akiknek a katonai kérdések bolygatása kényelmetlen volt. kicsinyességgel, külsőségeken való nyergalással, a meddő gravaminális politika megújításával, stb. vádoltak, amiért én a magyar királyi állami szervezet és presztige e kiáltó hiányának orvoslását követeltem; pedig most utólag is mondom, hogy ezzel reá tettem ujjamat nemzetiségi politikánk sikertelenségének egyik legfőbb okára, a nemzeti gyengeség egy pusztító tényezőjére.

Hiszen kerestek mindenféle surrogatumot: az iskolát, a közigazgatást. Mondhatni, hogy a belügyi nemzeti sovinizmus abban a mértékben növekedett a Tisza-érától kezdve, amely mértékben reményt veszített a természetes közjogi önkiegészítés eszméje: az egész nemzeti energia ebbe a csatornába szorult, miután előle a folyam főmedrét elzárták. Szálló igévé vált azokban az időkben, hogy akié az iskola, azé a nemzet: panaceát láttak sokan, köztük kiváló elmék az ú. n. állami közigazgatásban. Hát ami az iskolát illeti, talán éppen én fogom legkevésbé tagadni annak a fontosságát, aki éveken át fáradoztam az iskola nemzeti jellegének megalapozásán. De tettem ezt abban a feltevésben, hogy politikai programom többi pontja is érvényesüljön, hogy nevezetesen a katonai szolgálat hatása folytassa, ne pedig rontsa az iskola munkáját, hogy egyáltalán az összes állami erőntényezők rendelkezésünkre álljanak. Enélkül vnimi csekély és mulékony annak az iskolának a hatása, mely nem áll összhangban az otthon befolyásával, amit legjobban bizonyít az a tény, hogy a román nemzetiségi vezéreknek javarésze magyar anyanyelvű és szellemi tanintézetekből került ki. Ami pedig a közigazgatást illeti, az szállíthatott nemzetiségi Vidékről magyar képviselőket, de azoknak a népeknek a lelket nem tudta a magyar államhoz közelebb hozni. Az állami presztige leglényegesebb erőntényezőinek nélkülözésében c«nk külső eredményeket tudunk elérni, csak látszatokat tudunk előidézni, de magát a feladatot meg sem bírtuk közelíteni, ami az összeomlás órájában a napfénynél is világosabbá vált.

Tudom, hogy ezek nem kellemes meglátások: de ha szilárdul akarjuk megalanozni a magyar jövőt, illuziómentesen kell betekintenünk a magyar múltba is. És itt még egyet kell kiemelnem. Szinte sablónszerű ékítménye a nemzetiségi kérdéstről szóló minden értekezésnek a dinasztia azon politikájára való utalás, amely a magyarsággal szemben a nemzeti egységet szétbontó törekvéseket dédelgette. Hovg ez a múltban gyakrabban megtörtént, az kétségtelen tény. De n 67-es éra alatt, tehát az utolsó félszázad alatt ez az ellenhatás nem érvényesült. Ferenc Ferdinánd néhai trónörökös részéről nyilvánultak ugyan hasonló irányzatok, de Ferenc József királv, s éppúgy, rövid uralkodása alatt, IV. Károly király, teljes lojalitással támogatta azt a nemzetiségi politikát, amelyet az egymást követő kormányok parlamenti többségükre támaszkodva követtek: Károly király továbbment; ő létesíteni akarta a magyar nemzeti életnek azt a teljességét, mely reménvt nyújtott volna a magyar állami presztigének a szükséges fokra való emelkedéséhez. Ha tehát az utolsó félszázad nemzetiségi politikájának sikereit és sikertelenségét mérlegeljük, úgy a dinasztikus ellenkezésnek tényezőjét nem vehetjük számításba, mert ilyen ebben az időben tényleg nem működött.²⁰⁾

Apponyi ezután reátér a nemzetiségi kérdés jelerének és jövőjének tárgyalására; fejtegetéseinek e részére más alkalommal még visszatérünk.

²⁰⁾ A nemzetiségi kérdés múltja és jövője Magyarországon 6-171 old.

V. Apponyi nemzetiségi politikáját sokan túl ideálisnak tartják. Kornis Gyula szerint Apponyi hitte, hogy a jogrend és szabadság lelki egységet teremt s figyelmen kívül hagyja a faji szempontot, nem veszi észre, hogy az siettetni elszakadási törekvéseit.²¹⁾ E sorok írójának Apponyival együtt az a meggyőződése, hogy a Kárpátok völgyében csak a Szent István-féle állameszme tarthatja fenn, illetőleg állíthatja vissza a magyar állam integritását és ez az állameszme a népeknek a szabadság és jogrend szellemében való békés együttélésében valósul meg. Apponyit sokan viszont iskola törvényei miatt támadták; de helyesen mondja Pethő Sándor, hogy Apponyit a katonai engedmények hiánya terelte törvényében határozottan kultúrpolitikai irányba, s ez a törvény korántsem volt oly veszélyes a nemzetiségekre, ahogy azt a propaganda feltüntetni igyekezett.²²⁾ Az iskolatörvény célja egyrészt a nemzeti érdekek hatékony védelme, másrészt a tanítási szabadság fenntartása, tehát az oktatási autonómia és az állami ellenőrzés összeegyeztetése; az oktatási szabadság a magyar alkotmány egyenes folyománya.

A világháború után a magyar állam elvesztette nemzetiségeit és a magyarság jelentékeny része kisebbségi sorsba került. A csonkaországban megmaradt magyarságnak tehát többé nem a nemzetiségek, hanem az elszakított magyarság sorsa képezte legfőbb gondját. Apponyi szerepét ebben az új helyzetben egy külön tanulmányban kívánjuk megvilágítani; e tanulmány foglalkozni a trianoni szerződés kisebbségi rendelkezéseivel és azok hatásával nemzetiségi jogunk fejlődésére.

Egyed István dr.